

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DERGİSİ

DİNİ İLMİ EDEBİ MESLEKİ AYLIK DERGİ

Cilt : XI Sayı : 6

KASIM — ARALIK 1972

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

SİZDEN ÖNCE GELENLERİN DURUMU
SİZİN BAŞINIZA GELMEDEN CENNETE
GİRECEĞİNİZİ Mİ ZANNETTİNİZ? PEY-
GAMBER VE ONUNLA BERABER MÜ'-
MİNLER: «ALLAH'IN YARDIMI NEZA-
MAN?» DİYECEK KADAR DARLIĞA VE
ZORLUĞA UĞRAMIŞLAR VE SARSIL-
MIŞLARDI; İYİ BİLİN Kİ ALLAH'IN YAR-
DIMI ŞÜPHEŞİZ YAKINDIR.

(Bakara : 214)

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini
Filen İdare Eden Sorumlu Müdür

M. SAİM YEPREM

Diyanet İşleri Başkanlığı
Derleme ve Yayın Müdürü

Ahlâk Terbiyesi (*)

Muhammed Emîn el-Misri'den

Selâhaddin PARLATIR

İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü

Öğretim Üyesi

Hazırlayıcı psikolojik malûmat :

Filozof, alim ve terbiyeciler —en eski asırlardan günümüze kadar— ahlâkın fert ve cemiyet hayatındaki önemi hakkında aşağı yukarı aynı şeyleri söylemişler, terbiyeyi eğitim ve öğretimin en yüksek gayesi olarak kabul etmişlerdir. Aristo'nun dediği gibi burada insanın öğrendiği bilgi veya kazandığı alışkanlıklar, onun iş ve hareketler hakkında doğru hüküm verebilmesinden, iyi ve asil işlerden dolayı sevinç duymasından daha önemli değildir.

Dinler —çok çeşitli oluşlarına rağmen— insanları üstün ahlâk sahibi olmaya davet ve iyi ahlâka sarılmaya teşvik eder; kötü ahlâktan nehyeder, çeşitli metotlarla bundan sakındırmaya çalışır. Ahlâkın önemini göstermekte Peygamberimiz'in şu sözünden daha büyük bir delil yoktur: «Kıyâmet gününde bana en sevimli ve yakın olanınızı söyleyeyim mi? Ahlâkça güzel olanlar; uysal, geçimli, çevresindekilere yumuşak davrananlardır.»

Her ne kadar felsefeci, alim ve terbiyeciler ahlâkın önemi hususunda aynı şeyleri söylemişler, onu eğitim ve öğretimin en yüksek hedefi saymışlarsa da, ahlâkın manasını ve mahiyetini açıklamakta, çocuklara ahlâk terbiyesi verme metotlarında değişik fikir ve görüşler ileri sürmüşlerdir.

Bazı yeni psikoloji alimlerine göre ahlâk, insanın hareket ve davranışlarına tesir eden önemli bir faktördür; insan kendini çevresine uydurabilir. İslâm felsefecilerine göre ise ahlâk; nefsin öyle bir hal ve durumudur ki, fiil ve davranışlar bundan düşünmeksizin sadır olurlar.

Şimdi şöyle bir neticeye varmış oluyoruz: Huy veya ahlâk insanın bütün gidişatını, cemiyet içinde ferdin davranışlarını, cemiyet düzeni ve müesseseleri karşısındaki eğilimlerini, çevresindekilere karşı fikrî tutumlarını ifade eder. Bütün bunların topluma faydalı veya zararlı olmasının önemi yoktur. Üstün ve iyi ahlâk, fert ve topluma faydalı; kötü ahlâk da fert ve cemiyete zararlı olandır.

Huy ve ahlâkın teşekkülünde ve belirli bir şekil alışında zekâ, içgüdüler, mizac, insanın eğitim ve öğretime maruz kaldığı çevre... gibi faktörler işe karışır. İçgüdüler, birtakım davranışlara iten derunî kuvvetlerdir ki, insan bunları çeşitli şiddet derecelerinde doğuşla birlikte getirir; fakat iyiliğe veya kötülüğe yönltilmeleri öğretim ve çevreye bağlıdır. İçgüdüler fitrî şekilleriyle kalınazlar, sonradan değişik şekillere sokulur, tadil edilirler. İçgüdülerden duygular doğar. İnsanı babasına karşı özel bir davranışa sevkeden şey, onda hasıl olan ve merkezi baba olan bir duygudur. İnsanı reziletle mücadeleye

(*) Müellifin Cambridge Üniversitesinde yaptığı «Lemhât fi vesâilî't-terbiyeci'l-İslâmiyye ve ğâyâtihá» adlı doktora tezinden alınmıştır.

iten şey, ona duyulan tiksintidir. Belli başlı iki duygu, sevgi ve nefret duygularıdır. Sevinç verdiği tekrar tekrar tecrübe edilen konuların çevresinde bir sevgi teşekkül eder. Devamlı acı verdiği tecrübe edilen konular için nefret duyguları hasıl olur.

Duygular ya maddî yahut manevî olur. Maddî duyguların merkezi şahıslar ve eşya gibi mahsûs (duyulur, görülür) şeylerdir. Manevî duyguların merkezi ise mücerret şeylerdir: Güzellik, doğruluk, şeref, emanet, yardımlaşma, yalancılık, dolandırıcılık, hıyanet... gibi duygular, Maddî olanlar, duyguların sabit birer esas haline gelmelerinde zarurî bir adım teşkil ederler. Hal ve gidişimizin düzenlenmesi veya ahlâkın teşekkülü duyguların doğmasına bağlıdır. Çünkü duygular, fitri olan istek ve temayülleri düzene sokar; çevre unsurlarının tesbit ettiği değer ve ölçülere bağlı belirli yönlere çevirir.

Duyguları yüksek bir nizam içinde bulunan kimsenin şahsiyeti tekâmül etmiştir. Mc. Dougall'e göre aslında duygu, yaşayış ve davranışı esas düzenleyen veya arzu ve isteklere umumî olarak yön veren faktördür. Şahsiyetin kuvveti duygulara bağlıdır. Duygulanmak iledir ki, insan hoşlanmadığı bir şeyi kabul etmişse içindeki öfkeyi; eğer arzu ettiği bir şey tahakkuk etmişse sevincini duyar.

Bir duygunun doğuşu, ferdin çevresindekilerle arasındaki devamlı münasebetlere bağlıdır. Duygular mükâfat-ceza, öğme-yerme ve beğenme-beğenme gibi tesirler ve şahsî düşünceden müteessir olur. Yani duygular, fertle içtimaî çevrenin karşılıklı münasebet halinde oluşunun bir neticesidir. Yaşayış tarzları, fertlerin verasetle getirdikleri temayül, mizac ve kabiliyetlere; kendilerinde hasıl olan duygu ve tutumlara, çevreden aldıkları telkinler ve karşılaştıkları vaziyet ve müessirlere tabi olarak fertten ferde değişir. Fertlerin karşılaştıkları durum aynı olduğu halde, bunun karşısında aldıkları tavırlar değişik olmaktadır. Meselâ muhtaç, eli ayağı tutmaz bir dilenci ile karşılaşıyorum. Ben ona aldırılmaz ve onunla ilgilenmezken yanımdayken oturan biri onunla konuşup gönlünü alıyor. Bu sırada bir üçüncü şahıs ona yardıma davranıyor. Şimdi biz üçümüz aynı anda muayyen bir durumla karşılaştık; fakat bu aynı durum karşısında davranışlarımız değişik, değişik oldu. Bunun manası şudur: Ahlâk, herkesin doğuşla getirdiği temayül, karakter ve kabiliyete göre değişmektedir. Bir ferdin davranışı, onun gelişme, tekâmül ve yükselmesine uygun olarak gelişir ve yükselir. Bu sebeple bir kimsenin muhtelif büyüme çağlarındaki davranışları değişik değişiktir. Ferdin davranışları gelişme sırasında birbirini tutmayan çeşitli vaziyetler arz eder. Mc. Dougall insanoglunun fiil ve davranışlarının dört seviye ve merhaleden geçtiğini; en aşağı veya ilkel seviyeden başlayıp sonra derece derece yükselerek nihayet en yüksek seviyeye ulaştığını söyler. Bu durum ve merhaleler şunlardır:

1 — Garizî (iç güdüsel) davranış seviyesi :

Bu seviyede haz ve elemle tanzim olunan basit durumları buluyoruz. Garizî fiil, haz veren yönde bulunur; acı veren yönde zayıflar.

2 — Mükâfat ve ceza ile düzenlenen garizî davranış seviyesi ki, burada mükâfat ve ceza ilk seviyedeki haz ve acıya benzer. Bu seviyede çocuğun davranışları, çevrenin koyduğu mükâfat ve cezadan doğan haz ve acıya göre ayarlanmıştır; çocuk kendisiyle çevresi arasında olan karşılıklı münasebetlerin sonucu olarak hareket eder.

3 — Bu seviyede hareket ve davranışlar öğme ve yerme veya hoşlanma yahut kızma belirtilerine göre düzenlenmiştir. Çocuk, bazı güzel ve doğru hareketleri, ekseriya öğüldüğü veya hoşlanıldığını farketmediği zamanlar yapmaktadır. Bunun gibi ceza ile birlikte ayıplama sözleriyle kızgınlık ve kötüleme-yi belli eden tavır ve işaretler bulunur. Bazı çocukları bazı hareketlerden vazgeçirmek için hoşlanmadığımızı ima etmek; diğer bazı işleri devamlı yapmalarını sağlamak için beğendiğimizi ve hoşlandığımızı belli etmemiz kâfidir. Birçok çocuk, herhangi bir şey yapmaya başlayınca ana-babalarının veya evdeki diğer kimselerin yüzüne bakar, orada bu işe devam etmelerini veya bırakmalarını gösteren özel mimiklere dikkat ederler. Bu seviyede çocuk mensup olduğu topluluğun rıza ve isteğine uygun hareket eder. Birçok kimse bu merhaleden kalır, daha öteye yükselemezler ve sadece cemiyetin rızasına göre hareket ederler. Bu da, bazı kimselerin bozuk ve bâtil olduğunu bildikleri halde, bazı âdet ve modaları muhafaza etmelerini izah eder.

4 — Bu seviye, önceki üç seviyeden daha yüksektir. Bu seviyede kişi kendi fiil ve davranışını kendisi tayin eder. Davranış ve hareketleri belli fikirlerle dayandırılmıştır veya mükâfat-ceza, öğme-yerme endişesine kapılmadan; cemiyetin rıza veya kızmasına aldırış etmeden belirli maksat ve prensipleri gerçekleştirmek için yapılmıştır. Bunlar dinî, ahlâkî, vatanî esasları yayanların sahip oldukları vasıflardır.

O halde ahlâkî tekâmül dört merhaleden geçmektedir:

1 — Korku ve sakınma merhalesi: Bu merhaleden çocuğun kuvvetli bir ahlâk sahibi olmasını isteyemeyiz. Hareket ve davranışlarında garizî ilcâlar hakimdir; bunların doğru veya yanlış gibi ölçülere vurulması doğru olmaz.

Çocuk tecrübelerle bazı hareketlerinin zararlı neticeler doğuracağını öğrenir. Böylece de garizî ilcâlarının hükmü altına girer. Bu hükmün başladığı andan itibaren, çocuğun ahlâkî tekâmülünün başladığı söylenebilir. Bu merhaleye «korku veya çekinme merhalesi» demek uygun olur; çünkü çocuk burada birtakım neticelerden korktuğu için davranış ve hareketlerine hakim olmaya çalışmaktadır.

2 — Baskı merhalesi: Bu ikinci merhaleye çocuk, çevresindeki insanlarla eşyalar arasındaki farkı ayırt edebildiği zaman ulaşır. Böylece çocuk, bazı hareketlerinin diğer insanlar tarafından beğenildiğini, bunun da kendisine sevinç verdiğini; aksine diğer bazı hareketlerinin etrafındakilerin öfkelemesine sebep olduğunu ve bundan dolayı da acı duyduğunu görür. Böylece çocuğu hareketlerinde çevresindeki yetişkinlerin baskısı kendini kuvvetle hissettirir.

3 — İçtimaî merhale : Kişi içtimaî çevresinin genişlemesiyle bu merhaleye yükselir. Kendini toplumun bir uzvu olarak hisseder. Çok geçmede hareket ve davranışlarının efkârı umumiyeye uygun olması lâzım geldiğini sezer. Kişi kendisinin toplumun bir uzvu olması sebebiyle hissettiği memnunluğu korumak istediği zaman bu seviyeye gelmiş demektir. Bu seviye, bazı kimselerin ahlâkî tekâmülde yükselebileceği son merhaleidir. Bu kimselerin tutum ve davranışlarında atasözü, otorite, umumî efkâr gibi haricî tesirler hakimdir.

4 — Zâtî veya şahsî merhale : Ahlâkî tekâmülün en yüksek merhalesidir. İnsan bu seviyeye ancak işgüdü ve temayüllerine hükmedebildiği zaman

ulaşır. Bunun manası şudur ki, bu seviyeye gelmiş kişinin hal ve gidişi, kendisi için tesbit ettiği bir ideal ve gayeye boyun eğmiştir. Bu ideal, bütünü bir kuvvet olarak kişiyi idare etmektedir. Bu kuvveti onun ideal kişiliği meydana getirmiştir. Hareket ve davranışları, kendisi için ideal ve gaye kabul ettiği bu şahsiyetinin hareket ve davranışlarına uygundur. Böyle kimseler gerektiğinde umumî efkâra, çeşitli baskı unsurlarına aldırılmazlar; başlarına gelebilecek çeşitli sonuçları küçümserler.

Ahlâkî terbiyenin gayesi, toplum ihtiyaçlarını karşılayan ve aslında bütünüyle içtimaî hayatı mümkün kılan sosyal iyi alışkanlıkları, yeni yetişenlere vermektir. Cemiyetin fertlerini yapmaya zorladığı bu âdet ve alışkanlıklar, onun devamlılığını sağlar; ona canlılar âleminin boyun eğdiği küllî nizama benzer bir çeşit düzen verir. Ahlâk terbiyesinin gayesi, yeni yetişenleri güzel ve ölçülü bir şekilde hareket ve davranışa alıştırmaları, bunları istiyerek yapmaları; iradelerini kuvvetlendirecek, şahsiyetlerini geliştirecek; birer ferdi oldukları cemiyetin hayatına katılmaya alıştıracak terbiyeyi almalarıdır.

Nasıl ilim ve fenleri öğretmek, maharetler kazandırmak öğretimin önde gelen gayesi ise, alıştırmamanın yakın gayesi de faydalı, iyi alışkanlıklar kazandırmak, yüksek ve ideal duygular dağıtmasını gerçekleştirmek; yeni yetişenlerin ruhlarına amelî ve ilmî hayatlarında tesirleri hiç silinmeyecek izler bırakmaktır.

Öğretim işi, aynı zamanda, bir dereceye kadar bir ahlâk terbiyesidir de. Nitekim kişinin davranış tecrübeleri, irade eğitimi, iradesini hayra yöneltmesi öğretimden ayrı değildir; her ikisi birbirini tamamlayarak birbiri içinde bulunmaktadır. Yalnız iyi bir öğretim, her ne kadar kişiye iyi ve kötü, doğru ve yanlış davranışları açıklamakla ahlâkî seviyeyi yükseltmeye yardım ediyorsa da, ahlâk terbiyesinde tek başına yeterli değildir. Çünkü öğretim, her zaman kişiyi hayır işlemeye, doğruya uymaya, iyi ve doğru olanı sevmeye, bütün niyet, iş ve sözlerinde bunları gözetmeye zorlamaz. Bütün gücünü zülâ ahlâkî ve dinî ilimlerin öğretimine gayret sarfetsek, sadece bu bilgi, kişiyi devamlı iyilik yapmaya, doğruyu kabul etmeye sevk etmez; onun kötülük yapmasına, hatalı davranmasına mani olmaz. Ahlâk terbiyesinin esası, fertlere güzel ve ölçülü bir yaşayış ilham eden; onları itaate, işlerinde samimiyyət ve güvenilir olmaya, düzenliliğe, temizliğe, ciddiyete, gayrete, kendine güven ve başkasına yardım etmeye... heveslendiren organize ve elverişli bir içtimaî çevrenin hazırlanmasıdır. Böyle bir çevrede fertlerin bu gibi iyi huyları edinmeleri sağlanır; bunlar yaşayışlarında her zaman tesirini duyacakları köklü alışkanlıklar haline gelecek şekilde yetiştirilirler. Yine böyle bir çevrede fertlerin meyillerine yön verilir; içgüdüleri fert ve cemiyetin iyiliği yönünde bir düzeltmeye tabi tutulur; duyguları geliştirilir; iradeleri kuvvetlendirilir; benliklerine bir düzen verilir. Neticede fert devamlı bir şekilde, hata ve tereddütten uzak olarak doğru olan davranışlara yöneltilmiş, ayartıcı ve bozucu şartlar ne kadar çok ve çeşitli olursa olsun kötü iş ve davranışlardan korunmuş olur.

Ahlâk terbiyesi üç çevrede teşekkül eder: Ev, okul ve cemiyet.

Ev, çocuğun ilk bağı olduğu, ahlâk havasını teneffüs ettiği, birtakım ahlâkî hükümleri öğrendiği yerdir. Yine ev öncekilerden teslim alınan içti-

maî miraslarla çocuğun ilk karşılaştığı yerdir; zira çocuk örf, âdet, taklit ve çeşitli içtimaî gelenekleri bu ilk çevresinden alır. Nitekim ilk dinî dersleri de evde alır. Ahlâk ve terbiye âlimleri evi ilk çevre olarak kabul etmişler; çocukluk çağıının bitimine ,çocuğun okula, sonra hayat kavgasına katılışına kadar, ahlâkın teşekkülü, muayyen bir hedefe yöneltilmesi ve terbiyesinde onun tesir ve yanlış tutumunun önemine dikkat etmişlerdir.

Okul da; toplumda, neslin yetişmesinde iyi bir yol takip ettiği müddetçe, en büyük ahlâkî kuvvettir; zira okul, fertleri, kültürümüzün teşekkül ettiği aklî miraslarla besler; ahlâkî yaşayış ,kişinin sosyal hayatın muhtelif yönlerini anlamasına bağlıdır. Her insan topluluğu, fertlerinin yön ve gidişine tesir eder. Toplum, fertlerinin yaşayış ve ideallerini anlamak için bir mehenk taşıdır. Bir cemiyetin umumî temâyülleri, iyi veya kötü olsun, fertleri kendine çeker; onları güvenilir veya hâin, yumuşak veya katı kalpli, bencil veya digergâm olmaya sürükler. Okul da, —daha başka özellikleri varsa da— içtimaî bir müessese olmak itibariyle bu özelliğe sahiptir. Öğrencilerini kültürel miraslarla ve onların içtimaî yaşayışa iyi bir şekilde iştirakini sağlayan aklî kaynaklarla doyurmayı hedef alan birtakım metotlarla sahiptir. Bundan, ahlâkî yönün tesisinde okulun büyük önemi ortaya çıkmaktadır.

Sosyal yaşayışın fertlerin sağlam bir ahlâka sahip olmaları için okulda hazırladığı imkânların, ancak doğru, terbiyevî esaslara dayandığı vakit faydalı olması umulur. Bu sebeple ,okul, terbiyesinin çocuk ve öğrenci yaşına, öğretim devrelerine uygun olması gerekir. Yine bu terbiye sisteminin çocuklara dışardan kabul ettirilmeğe çalışılmaması, aksine çocuk ve öğrencilere okulda şahsî durumları nazarı itibara alınarak eğilinmesi ve onları kontrol ve rehberliğimiz altında bu esaslara göre yetiştirmemiz lâzımdır.

Şu halde öğretim metodunun bir ahlâkî terbiye vasıtası olması gerekir. Sadece günümüz medeniyetinin aklî kaynaklarını ihtiva eden bilgileri öğretmekle kalmamak, bunun yanında ahlâkın teşekkülünde önemli bir âmi ve ferdi topluma bağlayan bir vasıta olarak her husus üzerinde önemle durmak gerekir. Bu da ferdin, yaşamasını sağlayacak uygun vasıtalarla manen beslenmesi, ona ahlâkî bir seviye ve buna bağlı olan bir ideal kazandırılmasıdır. Gördüğümüz gibi ahlâkî terbiyede okulun dolaysız ve dolaylı iki metodu vardır:

Ahlâk terbiyesinde dolaysız usûlden maksat; doğruluk, güvenilirlik, şecaat ve yardımlaşma gibi faziletlerin hasıl olması için hususî dersler koymaktır. Bu derslerde ahlâk ilminin bölümleri ve muhtelif esasları okutulur. Bazı büyük terbiyecilere göre, ahlâk terbiyesinde dolaysız usûl; iyi alışkanlıklar, güzel haslet ve huylar meydana getirmekte elverişli değildir; zira bu, ahlâkî yaşayışın ne olduğunu anlamakta gençlere yararlı olmaz; ahlâkî ideal, tecrübeden ayrı olunca faydasız bir şey hükmündedir; ahlâkî ve faziletleri sadece bilmek, iyi ahlâklı olmayı gerektirmez. Yine bu metot, zamansız yani ahlâk konusunu anlamayı sağlayacak düşünce ve takdir kabiliyeti kazandırılmadan, çocuğu bu hususta düşünmeye boşuna zorlamaktadır.

İkinci metot, dolaylı yoldan ahlâk terbiyesidir. Zamanımızda terbiyecilerin çoğunun beğendiği usûl budur. Bu usûl, okulu sosyal bir çevre olarak hazırlamaya dayanır. Öğrenciler burada hevesle ve bizzat yaparak yaşarlar. Bu esnada da pratik olarak terbiye edilirler. Meyil ve arzuları, fert ve toplumun

iyiliğine olan yöne çevrilir. Böylece duygu ve iradeleri gelişir ve neticede şahsiyetleri devamlı olarak hayra ve doğruya müteveccih olur.

Bu usûlde ahlâk terbiyesin âmilleri; öğretmenin şahsiyeti, okulun düzen ve iyi idaresi, maddî derslerle güzel ahlâk öğretiminden çıkarılan neticeler, din ve ibadet öğretimiyle tarih ve edebiyat derslerinden alınan idealler; aile düzeni; şahıs, öğrenci birlikleri ve izci teşkilâtının idare sistemi ...vs. dir.

Ferdî veya toplu sportif oyunların dolaylı terbiyede büyük rolü vardır. Ferdî oyunlarda karşıda bir rakip bulunur. Bu karşılıklı mücadelede oyunlarda karşıda bir rakip bulunur. Bu karşılıklı mücadelede oyuncular cesaret, sabır ve gayrete; düşünmeye, kibar davranmaya, yenilince ümitsizliğe düşmemeye, yenince gururlanmamaya alıştırmış olurlar. Bütün bunlar, cemiyetin olgun insanda aradığı huylar ve niteliklerdir.

Grup oyunlarında ferdin, mensup olduğu takımla ve rakipleriyle olan alâkaları düzenlenir. Ekip içinde ferdin şahsiyetinin ve oyunun gayesini tahakkuk ettirirken ekip ruhunun gelişmesi sağlanır. Takım oyunlarında fert kendini unuttur ve ekip içinde seve seve birtakım sorumluluklar yüklenir. Bir yandan ekibin fertleri arasında, diğer yandan takımla rakip takım arasındaki münasebetler düzene girer; oyun oynayanlar arasında karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma ruhu canlanır.

Yukarda geçen izahların iki önemli noktası üzerinde duralım: Biri ahlâkın teşekkülünde inancın tesiri, ikincisi çevrenin tesiri.

Çocukta değerlerin, âdet, tutum ve ideallerin teşekkülü, çevrenin tesiriyledir. Kuvvetli, olgun ve insicamlı bir şahsiyetin teşekkülünde inancın tesiri büyüktür. Yalnız biz şunu da görüyoruz ki, bir inanç ancak ruhun bütün yönlerine hâkim olduğu ve üstün bir duygu halinde bulunduğu zaman sağlam bir inanç olmaktadır.

Dikkat etmek gereken bir başka husus da, orta öğretim devresinin, öğrencinin varlık, mebde ve maad gibi mücerret ve felsefî meseleleri anlamaya istidat ve kabiliyet kazandığı merhale oluşudur. Bu çağda çocuk mertlik ve kahramanlığı takdir eder, kutsallaştırır; birtakım kaide ve prensipleri anlamaya, bazı ideallerin tesiri altında kalmaya başlar. Bu sebeple, orta öğretim devresi inancın gelişmesi, derin ve canlı bir şekilde teşekkülü için elverişli bir çağdır. Bu yaşlarda öğrencide örnek bir şekilde teşekkülü için elverişli bir çağdır. Bu yaşlarda öğrencide örnek bir inanç teşekkül ederse, bu ona yeni bir doğuş kazandırır; onu sağlam, metin ve meyillerine hakim olabilen bir genç haline getirir; gizli kuvvet ve kabiliyetlerinin meydana çıkmasına yardım eder. Gençin hal ve gidişinde, davranış ve alışkanlıklarında, hatta meslek seçiminde bu inancın tesiri görülür.

Öğretmenin üzerine düşen, milletin geleceğini ellerinde tutan gençler arasında birlik ve anlaşma ruhunu doğurmak için bütün güçlükleri yenmeye çalışmaktır. Bugün çoğunlukla ev, maalesef çocukta iyi bir inancın teşekkülüne elverişli olmaktan çıkmıştır. Cemiyetimizde evin çok defa yaptığı, âile fertlerine vermeye borçlu olduğu dinî terbiye işini bütün bütün ihmal etmekten ibarettir. Bu da birçok durumda büyük sapmaların ve hatalı fikirler meydana gelmesinin sebebi olmaktadır. Ev, öğretimin ve hayattaki uğraşmanın gayesi, ancak maddî doygunluk ve refaha ulaşmaktır, şeklinde özetlenen tek bir fel-

şefe ve prensibe bağlıdır. Toplum için kendini feda etmek ve onun ıslahı için çalışmak, bugün yaşadığımız cemiyette nerdeyse yok denecek gayelerdir. Ferdin yaşamak için çalışması ve gayret sarfetmesi hatalı ve utanç verici bir şey değildir. Asıl yanlış ve utanç verici olan, millet fertlerinin gayesinin sırf bencillikden doğan, birçok kere vazifeden korkma ve kaçma gibi gördüğümüz bütün aksaklıkların temelini teşkil eden bu dar ve kısır görüşten ibaret olmasıdır. Bencillik (Egoizm) ile vazifeye bağlılığın bir arada bulunamayacağı meydandadır. Yaşamak kolaydır ve bir ideale sahip olan kimse, bu uğurda mütevazî, basit bir yaşayışa razı olur. Ama çevremizde zarurî olarak bulduğumuz değer ölçüleri birbiriyle çatışıyor. Kolay yaşama ve zorluktan kaçma... Bunlar doğru içtimaî kıymetleri takdir etmekte ne kadar iptidai bir zihniyete sahip olduğumuzu gösteriyor.

Okul, sözü geçen eğilimleri köklü bir şekilde ıslaha çalışmıyor, aksine kuvvetlendiriyor. Öğretim sistemi, metodu, bu işte görevliler, hepsi öğrencinin tek bir şeye, yani sene sonunda başarılı olmaya önem vermesini, başarısızlıktan korkmasını, çünkü bunun hayatta da başarısızlık demek olduğunu ısrarla telkin ediyorlar. Bu sebeple de öğrencinin en büyük gayesi, milletin iyiliği uğrunda değil, diploma alma uğrunda başarıya ulaşmak oluyor. Yine öğretim sistemi, öğrencide içtimaî ruhun gelişmesine imkân vermiyor, onları cemiyet dışı bırakıyor. Zira öğrenciler beraber çalışmanın tadını alacak ve verimli sonuçlarını görececek herhangi bir imkâna sahip bulunmuyorlar. Bu ve buna benzer birçok misal, din öğretmeninin vazife yaparken birçok sapmalar, yanlış fikirler, neticesiz yollar karşısında bulunduğunu gösterir. Öğretmenin başarılı olabilmesi için, vazifesini iyi yapmasını sağlayan gerçekten kuvvetli ve esaslı vasıtalar ve kültüre sahip olması, öğrencilere omuzlarına yüklenen vazifenin zorluğunu duyurması lâzımdır. Öğretmenin yapacağı şey, sapık inancın yerine kendi inancımızı koymak suretiyle öğrencinin azında veya çoğunda şuurlaşmaya birazcık yardım etmektir. Öğretmen inancın iyice yerleşmesini sağlayacak yolda çalışmalarını için öğrencilerde kahramanlık ruhunu canlandırırken kendine güvenmelidir. Öğrencilerin, bütün bu doğru şeylerin meydana gelmesi için müsbet bir gayret sarfetmek gerektiğini hissetmeleri, onlarda atılganlık ve hamaset ruhunu uyandırır. Bunların meselelerini anlamak ve ona doğru bir hal yolu bulmak için yardımlaşmaları bir âile havası içinde bulunmaları lâzımdır.

Ahlâk terbiyesinde umumî düşünceler :

1 — Din öğretmeninin her münasebeti düştükçe ahlâkî fikirlerle ilgili hataları doğrultmaya çalışması lâzımdır. Bu hataların en büyüğü, birçok din-dar kimsede görülen ve açıkça tenakuzlarını gösteren bir husustur. Bu da yaygın ve birçok kimsenin kafasında yer etmiş, günlük hayatta ahlâkın dinden ayrı olduğu şeklinde ifade edilen fikirdir. Bunun kaynağı, bazı vazifeleri, bunların ruhundan, manasından ve umumî din prensipleriyle olan bağlılığından tam bir gafletle yerine getirmenin sevap kazandıracığı neticesine vardi-
ran yanlış bir fikirdir.

Meselâ namaz, bu gibilerin nazarında gerçek olarak eda edilmiş olsun olmasın, iyi sonuçlarını doğurmuş olsun veya olmasın, Allah katında umulan sevabı kazandırır. Çünkü bunlarında bazıları namazı kılıp insanlarla mua-

melelerinde samimiyetle hareket etmezken, Allah'ın Kitabını okuyup manasından hiçbir şey anlamazlarken, Haccı edâ edip diğer hacı kardeşlerine kötü davranırlarken bir tenakuz içinde düştüklerinin farkında değillerdir. İbadeti kusur yapılmaması gereken bir farz, fakat ahlâk esaslarına dayalı diğer davranışları, önem ve farzıyeti bakımından ibadetin derecesine bağlı olmayan birtakım tâlî işler olarak kabul edenlerin yaşayışlarında düştükleri büyük tenakuzu iyice göstermek için öğrencilere misallerle bu husus bahis konusu edilmelidir.

Bu kimselere göre, millet uğrunda çalışma; toplumun içtimaî seviyesinin yükseltilmesi; insanların cehalet, fakirlik ve hastalıktan kurtulması için para sarfetme; ilmi müesseselere (okullara) ictimaî hizmetler için çalışan derneklere yardım etme; bir tüccarın müşterilerine hizmet ederken doğru ve samimi davranması, memurların kendilerine müracaat eden kimselere hizmet etmenin farz olduğu şuuruna sahip olması... bütün bu işler nafîle veya bırakılabilir bir şey kabilindedir. Onlarca bu hususlarda yapılacak kusurlar, sahibine verilmesi gereken bir emanete hiyanet ve imanun kemaline engel bir husus değildir. Halbuki onlar Allah'ın «Ey iman edenler! Allah'a ve peygambere hainlik etmeyin. Siz kendiniz bilip dururken kendi emanetlerinize hainlik eder misiniz?»¹ ayetini okur dururlar. Çok üzücüdür ki, ahlâk seviyesindeki bu düşüşün zararı sadece bunların mensup olduğu topluluğa değil, herkese dokunuyor. Bu durumun İslâm dinine büyük zararı oluyor. Çünkü gayri müslimler, müslümanlar arasındaki kötü ve hatalı tutumlara, toplumlarındaki yaygın âdaba bakıyor, müslümanlar için verilen hükümden İslâm dini aleyhine hüküm çıkarıyorlar.

2 — Ahlâkî mefhumlar anlaşılması güç manalar ifade eder. Bu sebeple, kişiyi âlim veya herhangi içtimaî sahada çalışan bir meslek sahibi haline getirmek kolay olduğu halde, bir başkasıyla kendi arasında bir husumet meydana geldiğinde kalbinde insaf duygusunun doğması çok kere zor oluyor. Buna sebep, bu durumun arzettiği zorluk ve bu hususta tam bir tarafsızlığa güç yetmemesidir. Bunun için böyle durumlarda ancak bazı müstesna kişiler tarafsız olabilirler. Fakat iyi bir terbiyeye imkân sağlayan bir husus, öğrencinin önünde babası, öğretmeni gibi taklit edeceği iyi örnekler bulunmasıdır. Baba ve öğretmen kendi haklarında doğru ve tarafsız hareket edebiliyorlarsa; çocuk baba ve öğretmenin gerçeğe bağlı, bir hata veya kusur işlediklerinde bunu itiraf ettiklerini görerek; her ikisinden müstebitce baskıya maruz kalmadan yetiştiriliyorsa ve çocuk sınıfta öğretmenin haksızlık ettiğini ve kin güttüğünü görmüyor, yaşadığı bu hava içerisinde eşit muamele edildiğini biliyorsa... öğrenci bu şartlar içinde ancak hak, adalet ve samimiyet öğrenecektir.

İkinci defa çevreye, çevrenin büyük tesirine ve çocuğun yaşayacağı uygun bir ortam meydana getirmenin zaruri oluşuna dikkat ediyoruz. Fakat bu rada öğretmenin önem vereceği daha başka faktörler vardır. Yine burada, öğrencinin herhangi bir durumda mensup olduğu topluma ait veya öne sürülen belirli bir görüşe meyiletmede tarafsız olabilmesi, duruma iyi niyetle ve tesir altında kalmadan bakabilmesi için önem verilmesi gereken birtakım alışkanlıklar söz konusudur. Bunun için onun kendi hakkında düşünmeye alışması; içinden geçenleri ince bir dikkatle görebilmesi, kendini herhangi bir şey yapmaya sevkeden hakiki sebepleri bilebilmesi için ruhunun derinliklerine nüfuz

(1) el-Enfâl, 27.

alışkanlığını kazanması gerekir. Yine onun, başkalarının içinden geçenleri sezebilmesi; hükümlerinin vâkıa mutabık ve doğru olabilmesi için doğru bir yorum kabiliyetine sahip olması gerekir. Bütün bunlar, ince bir his ve muhakemeye ihtiyaç gösteriyor.

Geçen izahlardan açıkça ortaya çıkmaktadır ki, ahlâk terbiyesi, fikir ve derinleşme isteyen ince bir iştir ve birtakım emir ve yasakları hâvî va'z ve nasihatlar vermekle istenilen şekilde tamamlanmış olmaz. Böyle bir metot hiçbir fayda temin etmez, hiçbir iyi huyun teşekkülünü sağlamaz. Ancak ahlâk dersinde ince araştırmalar fikrî münakaşalar yapmak gereklidir. Bu araştırmada huyların tahlili; ruhi inceliklerinin, ifrat ve tefrit gibi çeşitli durumlarının açıklanması gibi hususlar üzerinde durulur. Ahlâkî olmayan sebeplerle ahlâkın kapalı bir hal aldığı, doğru yoldan saptığı, birçok kimşenin şaşırıp kaldığı durumları aydınlığa çıkarmak; ahlâkın ferdi ve içtimaî fayda ve iyi sonuçlarını öğretmek; iyi ahlâkın mukabili olan kötü ahlâkla karşılaştırmak; daha sonra ahlâk sevgisini ziyadeleştiren, onunla alâkalanmasını sağlayan misallerle öğrencinin ahlâkî duygularını canlandırmak, bütün bunlardan sonra da öğrencinin arzu ve temayül yönünden tatmin bulup sevdiği ve beğendiği ahlâkî sınırlar içinde hareket edeceği bir ortam hazırlamak lâzımdır.

• • •